

NOEN HAR INNSYN: Mens norske faghistorikere nektes innsyn i Riksarkivet, blir 93 000 mapper i Landssvikarkivet blant annet benyttet til å forhindre utbetalinger av enkepensjon. Arkivfoto: TOM MARTINSEN

Misbruk av Riksarkivet?

Herr Syversen, som har krigspensjon, dør. På trygdekontoret blir den sørgende enken anbefalt å søke enkepensjon. Fru Syversen, som er i 70-årene, skriver

under på papirene. Noen uker senere får hun beskjeden: Søknaden er avslått, fordi hun som 18-åring skal ha «vanket» sammen med en tysker.

Fru Syversen føler snart at nyheten er allennanse i lokalsamfunnet. Hun må også forklare seg overfor sin øvrige familie. En ulykke kommer sjelden alene.

DEBATT

Utgivelsen av «Norsk Krigsleksikon 1940-45» har satt søkelyset på retten til innsyn i Riksarkivets landssvikarkiv. Irene Ramm er sosiolog og journalist.

danner grunnlag for den norske forvaltnings saksbehandling i 1995?

Ingen opplyste henne om at flere hundre «tyskertøser» hittil har fått avslag på enkepensjon, selv om de altså giftet seg med en motstandsmann. På trygdekontoret ble hun heller ikke fortalt at Rikstrygdeverket sjekker alle som søker slik pensjon med Riksarkivets landssvikarkiv. Ja, hvem vet egentlig at Rikstrygdeverket i flere tiår har betalt lønna til ham som henter mappene opp fra Riksarkivets underetasje på Sognsvann og ekspederer dem ned til Drammensveien?

Det er lov om krigspensjonering for hjemmestyrkepersonell og sivilpersoner av 13. desember 1946 som angivelig fortsatt gir Rikstrygdeverket rett til å bruke Landssvikarkivet aktivt i sin saksbehandling. I §1 står det at «den som antas å ha gjort seg skyldig i forhold som rammes av de gjeldende straffebestemmelser for landssvik, skal nektes ytelser etter denne lov for seg og sine etterlatte».

«Grov uverdig»

Fru Syversen rammes ikke av denne formuleringen, men av neste. Der heter det: «Rikstrygdeverket kan også bestemme at ytelser etter denne lov helt eller delvis skal nektes den som på annen måte antas å ha gjort seg skyldig i grov uverdighet i forhold, og hans etterlatte. Reglene i denne paragraf om nekting av ytelser gjelder tilsvarende for ektefeller, barn eller forsørgt som ville vært berettiget

etter denne lov.» Dette innebærer at også de 37 000 henlagte sakene, som fortsatt befinner seg i Riksarkivet, granskes av Rikstrygdeverket på leing etter pensjonssøkere med manglende «nasjonalt sinnelag» under krigen.

Var virkelig fru Syversen «tyskertøs», eller ble hun offer for sladder eller en eller annen form for feiltakelse? Rettsforfølgingens dimensjoner var av en slik art at omlag hver sjuende husstand ble trukket inn. Ikke alle som gjennomførte avhør og etterforskning var like erfarne og kyndige. Likevel var denne paragrafen helt inntil i fjor unntatt de alminnelige klagereglene i forvaltningsloven. Med andre ord skulle ikke tvilen komme «tiltalt» til gode 50 år senere – selv om vedkommende altså under selve rettsoppjøret verken ble tiltalt eller dømt.

50 år gamle mapper fra Landssvikarkivet går ikke bare i fraktfart mellom Sognsvann og Drammensveien. Også landets fylkesmenn bruker arkivet når det skal avgjøres hvorvidt en person kan tildeles fortjenestemedalje for lang og tro tjeneste. Ei heller her tas det hensyn til om saken ble henlagt – mappens innhold bekjentgjøres like fullt.

Vi må anta at ikke bare den det gjelder, men også hans kolleger og overordnede, gjøres kjent med avslagsbegrunnelsen. En livslang innsats avsluttes ikke med ære, men med skam.

Skam

Sett at vår fru Syversen ble utsatt for et uformelt straffeoppgjør etter krigen. Mange ble mobbet eller fikk klippet håret av, andre mistet jobb og bolig. Kanskje flyttet hun fra hjembygd for å starte på nytt et sted der ingen kjente henne. I 50 år har hun klart å holde denne «skjendige» delen av sitt liv skjult. Slik skånet hun også sine barn for påkjenninger og represalier. Så mister hun ektemannen, og i neste øyeblikk hele sin sosiale identitet.

Hun er blitt en ensom og «uverdig» person, hun anser seg utstøtt av lokalsamfunnet, og hun kjenner ikke noen andre i samme situasjon. Kanskje finnes det også på fru Syversens hjemsted mennesker hun kunne delt sine opplevelser med. Men redselen for skammen og fordømmelsen har

gjort at hun aldri har snakket. Hun kommer heller ikke til å gjøre det.

Henlagt

Loven som i dag brukes til å avslå fru Syversens enkepensjon, er fra 1946 – altså 49 år gammel. Da pågikk rettsoppjøret. Det var maktpåliggende å hindre at nazistiske grupperinger skulle leve videre eller gjenoppstå i nye former. Det er ikke vanskelig å forstå de følelser som hersket i denne perioden, og alt i alt kan Norge smykke seg med et relativt korrekt landssvikoppgjør.

At en tredjedel av de etterforskede sakene faktisk ble henlagt, var også et tegn på datidas edruelighet. At disse saksmappe den dag i dag brukes aktivt av offentlige forvaltningsorganer, kan imidlertid vanskelig sies å være det. Det kan til og med stilles spørsmål om legitimiteten av å oppbevare mappene til personer som verken har fått tiltale, forelegg eller dom. I «alminnelig» strafferett er ikke det gangbart. Som et unikt okkupasjonshistorisk kildemateriale, med klare adgangsbegrensninger og regler om personvern, kan det under tvil være det.

Umenneskelig

Lovgivning og institusjonenes praksis skal fylle visse sosiale funksjoner. Å sanksjonere mennesker for 50-55 år gamle handlinger og holdninger, eller for den saks skyld å fortsette å holde seg aktivt underrettet om disse, må ha en usedvanlig sterk begrunnelse.

Det er vanskelig å se noen annen funksjon av praktiseringen av dagens lovverk og bruken av Landssvikarkivet enn å vedlikeholde og gjen-skape skillet mellom «gode» og «uverdige» nordmenn. For det store flertallet av dem som er født og oppvokst etter krigen, virker dette antakelig både meningsløst og umenneskelig. Det skyldes ikke en manglende historisk bevissthet eller motvilje mot å lære av erfaringene.

De av oss som er engasjert i kampen mot nynazisme og rasisme, ser det snarere som mer klokt og hensiktsmessig å utkjempes denne på vår tids arena, og ikke fra 50 år gamle skyttergraver.

Irene Ramm